

בפרקים הקודמים דברנו על כמה שאלות פילוסופיות ומדעיות קלאסיות שבורחס הפך למושאים של כתיבתו הספרותית : מציאות ואי-מציאות, ריאליזם ואידאליזם, זמן ונצח, מוות ואל-מוות, כאוס וסדר קוסמי. בפרק הנוכחי נעסוק בנושא נוסף, המחבר בין כל השאלות הללו, והתופש מקום מרכזי ביצירתו של בורחס כולה. למעשה כבר רמזתי על מרכזיותו בפרקים הקודמים : השפה האנושית. כאשר בורחס תהה בדבר יכולתם של בני אנוש להבין את היקום הסובב אותם, הוא קישר זאת ישירות לבעיית השפה, והדגים את זה בעזרת תיאור נסיונו של גו'הן ווילקינס ליצור שפה אנליטית, דרך חלוקת עולם תופעות הטבע והמחשבות האנושיות לקטגוריות ומינים ברורים ונפרדים. כך הוא הראה עד כמה בעייתיים כל הנסיונות מהסוג הזה. גם כאשר דיבר על הזמן, בורחס העמיד במרכז הדיון את השפה : למשל, כאשר הוא פוגש את האלף במרתף אפל של בואנוס איירס, ורואה איך כל העצמים של היקום כולו משתקפים בו באופן סימולטני מבלי להתערבב זה בזה, בורחס מוצא את עצמו בבעייה לתאר לקוראים את אשר ראו עיניו.

כל שפה—הוא כתב לפני שתיאר את מה שראה באותו רגע—היא אלף-בית של סמלים, שהבנתם מניחה עבר משותף לכל המשתמשים בהם : איך אוכל לדווח לאחרים על האלף האינסופי, שזכרוני הדל אך בקושי מצליח להקיף ? ... מה שעיניי ראו באותו רגע היה סימולטני ; במה שאתאר בפניכם דבר רודף דבר, שכן זהו טבעה של השפה.

הדיון אודות מהותה ותפקודה של השפה האנושית הפך מאז תחילת המאה העשרים לאחת השאלות המרכזיות של הפילוסופיה המערבית, ויש האומרים, הבעייה המרכזית מכולן. חלק מהנושאים ומהעמדות שעלו בדיון הזה משתקפים בסיפוריו של בורחס, על דרך המטפורה האפיסטמולוגית. אחת השאלות שהפילוסופיה המודרנית של הלשון מתמקדת בה, עוסקת במעמדן של המילים מול המציאות : באיזו מידה ניתן לתאר באופן מדויק את המציאות בעזרתן של המילים? לודוויג וויטגנשטיין (Ludwig Wittgenstein) הוא בין אלה שעסקו בשאלה הזאת. יש הרואים בו את גדול הפילוסופים של המאה העשרים בשל תרומתו בתחום הזה, ויש הרואים בו פילוסוף חסר ערך כלשהו. אך דבר אחד בולט, המשותף לוויטגנשטיין ולבורחס, הוא ששניהם יצרו פרנסה טובה לגדודים של מלומדים ופרשנים שעוסקים באינטנסיביות בביאור עבודתם. מעבר לזה, כנראה שגם משותף להם העניין הזה במעמדה של שפה. בספרו המוקדם Tractatus Logico-Philosophicus, פיתח וויטגנשטיין רעיון שעל פיו המציאות בנויה, לא מעצמים בודדים, אלא ממצבי-עניינים נפרדים זה מזה. עצמים מצויינים על ידי מילים, וצירוף מילים מצוין צירוף עצמים, כלומר, מצב עניינים, שיכול להתקיים או שלא להתקיים במציאות. השפה הופכת, על פי התפישה הזאת, למעין מפת דרכים של המציאות. ובכן, כבר ראינו שהרעיון של עצם קיומה של מציאות אובייקטיבית שכזו זוכה לטיפול ממצה בסיפוריו של בורחס. מפות כתיאור של מציאות הם רק חלק מוגדר מאוד מאותו רעיון, ועל מנת להבין את התייחסותו של בורחס לשפה כמפה המתארת

את המציאות כדאי להביא כאן קטע קצר שבו מצביע בורחס בחריפות ובתמציתיות אופיינית על הבעייה שמאחורי מפות כאלה. שלא במפתיע, שם הקטע הוא "על הדיוק במדע," והוא מופיע אצל בורחס, כאילו צוטט מתוך ספר מסעות שנכתב בספרד במאה השבע-עשרה:

באותה האימפריה התפתחה אומנות שרטוט המפות לדרגת שיכלול ושלמות כה גבוהה, עד כי מפה של מחוז בודד הגיעה למימדים של עיר שלמה, ואילו מפת האימפריה הקיפה את המחוז כולו. עם הזמן, מפות חסרות מידה כגון אלה שוב לא הניחו את הדעת ועל כן בתי הספר לקרטוגרפיה הפיקו מפה של האימפריה, שגודלה כגודלה של האימפריה עצמה. הדורות הבאים, הלהוטים במידה פחותה מקודמם אחר לימוד הקרטוגרפיה, הבינו שמפה אדירת מימדים שכזו חסרת תועלת, וזנחו אותה ללא רחם לאכזריותם של השמש והחורפים. במדבריות המערב שורדות עדיין חורבות מקוטעות של המפה, שורצות חיות ופושטי יד. ובמדינה כולה אין שריד אחר למדעים הגיאוגרפיים.

בורחס מתמקד, אם כן, במתח הבסיסי שנוצר בין הרצון לתאר את המציאות בדייקנות ובפירוט, מצד אחד, לבין האידאל המדעי, מצד שני, של העמדת המציאות כולה על מספר מצומצם ככל האפשר של הגדים או של עקרונות. מתח דומה עולה מתוך תפישת השפה כמפת דרכים של המציאות, אותה תפישה שתיארת כאן בקווים כוללניים למדי, אני מודה, ושייחסתי לצורך הדיון, לויטגנשטיין המוקדם. ראינו כבר שבורחס מסרב לראות ספר כיישות מבודדת, ושהוא מתאר אותו כציר אינסופי של יחסים ושל הקשרים שנוצרים כל פעם מחדש בין המחבר לקוראיו השונים. מעמד דומה מייחס בורחס למילים ולשפה, ועל כן רעיון הלשון כמפת המציאות עובר אף הוא את שבת ביקורתו האירונית.

הסתכלות בשפה כמפת דרכים למציאות, מניחה בדרך זו או אחרת שהיא אוסף של תוויות, שכל אחת מהן מציינת עצם נפרד. כמו במטפורות אפיסטמולוגיות אחרות שלו, בורחס לקח את ההנחה הזאת ובנה בצורה עקבית, בעזרת סיפור, מציאות שמבוססת על מתיחת הגבולות של הרעיון הזה עד קיצם הלוגי. הסיפור שעליו אני מדבר הפעם ידוע לא פחות מאלה שהזכרתי בפרקים קודמים: "פונס הזכרן."

אירנאו פונס הוא נער תמהוני שבורחס פוגש בכפר קטן באורוגוואי. תכונתו הבולטת של פונס הוא זכרונו המושלם. כולנו יכולים לתאר לעצמנו, בדרך כלשהי, מה פירוש הדבר היות בעל זכרון מושלם. אך כמו בתיאור היקום המשתקף באלף, או בתוכן הספרים האינסופיים של ספריית בבל, בורחס חושב כאן שכדאי לתאר, בדרך של פירוט בלתי-אחיד, את המשמעות האמיתית של הדבר:

במבט אחד — כותב בורחס בתיאורו — אנו מסוגלים לתפוש שלושה גביעים מונחים על השולחן. פונס תפש את כל הזמורות, את האשכולות והפרות שיש בגפן שלמה. הוא ידע את

הצורות של העננים הדרומיים בשחר של יום השלושים לאפריל 1882, ויכל להשוות אותן לזכרון של צורת הנימים בכריכה של ספר ספרדי שראה רק פעם אחת בחייו, ולפסי הקצף שמשוט אחד העלה על פני נהר הריו נגרו, ערב הקרב על קבראצ'ו. זכרונות אלה לא היו פשוטים: כל דימוי חזותי היה משולב בתחושות שריריים, בתחושות חום ובתחושות נפשיות. הוא יכל לשחזר את כל חלומותיו ואת כל מה שבין החלומות. פעמיים או שלוש, הוא שיחזר מהלכו של יום שלם: אף שלא היסס ולו לרגע, כל שחזור כזה ארך יום שלם... מעגל מצוייר על הלוח, משולש ישר זוויית, דלתון: כל אלה צורות שאנו תופשים בשלמותן. באותו אופן תפש אירנאו את רעמתו המתבדרת של סוס צעיר, את עדר הבקר הרועה על שלוחת ההר, את האש המשנה צורות, את העפר שלא ניתן לספור, ואת פניו הרבים של המת בעת הלוויה. אינני יודע כמה כוכבים הוא ראה בשמיים.

זהו, אם כן, זכרוננו המושלם של פונס, כפי שבורחס מתאר אותו. אבל, איך זה קשור לשאלת מהות השפה? כאשר דברנו על שפתו האנליטית של ג'והן ווילקינס, הזכרתי את שיטת המספור העשרונית, המאפשרת לנו לכנות את כל המספרים הטבעיים, מאחד ועד אינסוף, על פי מפתח קבוע, גם מבלי שראינו אי-פעם מספר מסויים קודם לכן. השפה האנליטית של ג'והן ווילקינס היה מן נסיון להרחיב את המודל הזה מתחום המספרים אל תחום העצמים והרעיונות בכלל. צידוק קיומן של השיטה העשרונית ושל שפות האנליטיות, דוגמת זו של ווילקינס, קשור לעובדה שזכרוננו המוגבל דורש עזרים לתפקודו. מצבו של אירנאו פונס, בעל הזכרון המושלם, שונה לחלוטין. פונס לא נזקק לשיטה עשרונית, או לכל שיטה דומה לה, כדי לכנות את כל המספרים, ולזכור איך קרא לכל אחד מהם. בשיטת המספור שהוא פיתח, לכל מספר יש שם וסימן משלו, בלי קשר לקודמו או לזה שבא אחריו. במקום שבעת אלפים ושלוש עשרה, למשל, פונס אמר "מאקסימו פרז"; במקום שבעת אלפים וארבע-עשרה, הוא אמר "הקטר". מספרים אחרים היו: "לואיס מליאן לפינור" [אגב, זה שמו האמיתי של דודו של בורחס - ל.ק.]; "גופרית"; "הלווייתן"; "נפוליאון"; "הקדירה", וכן הלאה. למספר חמש מאות, הוא קרא בפשטות "תשע". את השמות הגה פונס תוך כמה ימים, והוא הגיע בדרך זו מהר מאוד למספר עשרים וארבעה אלף. מיותר לומר שהוא לא רשם את שמות המספרים, אך זכר כל אחד מהם.

ניסיתי להסביר לו — מדווח לנו בורחס — שרפסודייה של קולות חסרי קשר שכזו היא בדיוק ההיפך משיטת מספור. אמרתי לו, שכאשר אומרים 365 מתכוונים לשלוש מאות, שש עשרות, וחמש יחידות. ניתוח כזה לא קיים בוודאי לגבי מספרים כמו "הכושי טימוטיאו" או "שמיכת הבשר". פונס לא הבין אותי, או לא רצה להבין.

ובאשר לשפה הטבעית: גם בעניין הזה פונס ראה את הדברים אחרת מכל אדם רגיל. ברור שלפונס לא היה כל עניין ליעל, כביכול, את השפה, בדרך של ג'והן ווילקינס. ההיפך הוא הנכון. בורחס מזכיר כאן פרוייקט שהגה, ומאוחר יותר דחה, הפילוסוף האנגלי ג'והן לוק (John Locke) במאה

השבע עשרה, ליצור שפה שבה כל דבר יחיד, כל אבן, כל ציפור, וכל ענף ישא שם פרטי. גם פונס חשב אי-פעם ליצור שפה כזאת, אך בסופו של דבר זנח אותה, משום שלטעמו היא תהיה כללית מדי ודו-משמעית מדי. פונס התקשה להבין שהסימן הכללי "כלב" מציין יחידים רבים כל-כך בעלי צורות וגדלים רבים כל-כך. יתרה מזאת: הפריע לו שהכלב בשעה שלוש וארבע- עשרה דקות (כשמסתכלים עליו מן הצד) ישא שם זהה לכלב בשעה שלוש ורבע (כשמסתכלים עליו פנים אל פנים). פונס נבוך מול הדלות של הספה המקובלת על בני אדם.

מי שהסביר בצורה יפה את הסיבה העמוקה למבוכתו של פונס הוא אומברטו אקו, שכבר הזכרתי בפרק קודם, כמי שנטל פעמים רבות השראה מסיפוריו של בורחס לעיסוקו בתורת הסימנים ובביקורת התרבות. באחד מספריו הידועים, מסביר אקו שצירוף האותיות "כלב", אינו מציין דווקא כלב מסויים שנמצא לידי כאשר אני הוגה את המילה, אלא נציג כלשהו מאוסף כל הכלבים הקיימים. אלא שפונס, בשל זכרונו המופלג, לא מסוגל לרעיונות כלליים מהסוג הזה. ואפילו אם נראה לו במפורש את אוסף כל הכלבים הקיימים, הדבר לא יספק אותו, שכן הוא יראה הבדל בין האוסף הזה כעת, לבין אותו אוסף בעוד כמה דקות. שפה שתספק את רצונו של פונס ושבה אין התייחסות לרעיונות כלליים, מכונה על ידי העוסקים בתחום "שפה רפרנציאלית". שפות כאלה מעניינות מאוד מבחינה לוגית, אך מוגבלות מאוד כתיאור של השפה הטבעית של בני אנוש. בורחס עצמו הצביע על הקושי הטמון בשפה רפרנציאלית באחד משיריו שעוסק בגולם ה- מיתולוגי של הקבלה היהודית.

הרבי היה מסביר לו את היקום
("הינה רגלי, הינה רגליך, הינה החבל")
והצליח כעבור כמה שנים שהייצור
יטאטא את בית הכנסת, לטוב ולרע.

הגולם לומד על היקום במונחים של תוויות שמצביעות על דברים פרטיים, אבל לא יותר מזה: אין רעיונות כלליים, אין הקשרים, אין סימן ששולח אותנו לסימן אחר. וכפי שכבר ראינו פעמים רבות בפרקים הקודמים, לדעתו של בורחס השפה היא בדיוק ההיפך: אוסף של הקשרים גלויים וסמויים המעבירים אותנו כמעט כמו בקסם, מסימן אחד למשנהו, ממילה אחת למשנה, ומספר אחד למשנהו.

מלבד השפה הרפרנציאלית של פונס או של הגולם, בורחס מתאר בסיפוריו שפות מסוגים נוספים. כך למשל בעולם האידאליסטי המובהק של טלון, עולם שתיארתי בפרק ד'. כל דבר שנוצר בתרבות של טלון מניח ביסודו את האידאליזם כנקודת מוצא, וזה גם מה שקורה לגבי השפה. האידאליסטים, בתיאורו של בורחס, רואים את העולם לא כמערך של עצמים הקיימים בחלל, אלא כסדרה עוקבת של אירועים בלתי תלויים על ציר הזמן. משום כך לא קיימים בטלון שמות עצם, אלא רק פעלים ללא נושא, שלהם מוסיפים קידומת או סיומת מתאימות: כך למשל, אין להם מילה המציינת את העצם "ירח", אבל קיים פועל "לירוח" או "לרחת". כדי לומר "הירח עלה מעל הנחר", תושבי טלון יגידו: hl̥x̥r u fang axaxaxas ml̥, שניתן לתרגם, פחות או יותר: "כלפי-מעלה מאחורי הזורם-עד, ירח." "

כך בחצי הכדור הדרומי של טלון , ואילו בחצי הכדור הצפוני , השפות מבוססות לא על פעלים אלא על שמות תואר , בעוד ששמות העצם נוצרים מצירוף של תארים . במקום ירח, אומרים בחצי הכדור הצפוני של טלון "אוירי-בהיר על-רקע כהה-עגול." צירופים מהסוג הזה לא חייבים בהכרח לציין עצמים מציאותיים , כביכול. נהפוך הוא : דווקא מהותה של השפה הזאת מאפשרת למשוררים המקומיים לזמן עצמים על ידי הצירוף המתאים , ולהעלים אותם לאחר מכן , ותמיד רק על פי הצורך הפואטי הרגעי שלהם . עצם אידאלי כזה יכול לשלב שני תארים שמציינים מהות שונה לחלוטין, למשל : צבע השחר וקריאתה הרחוקה של ציפור . אבל אפשר גם לצרף יותר משני תארים, ללא כל הגבלה , עד כדי יצירת פואמה שלמה העשויה ממילה אחת בלבד . הואיל וממילא אף אחד בטלון לא מייחס לעצמים מעמד של מציאות , הרי ששמות העצם שניתן להמציא הוא אינסופי , ואיננו מוגבל על ידי אילוצים מסוג כלשהו.

כך מתאר לנו בורחס , אם כן, את השפה שנוצרת בעולם של זכרון מושלם, כמו זה של פונס, אשר בו כל דבר יחיד בכל רגע זמן שונה מקבל שם פרטי שונה , ומצד שני השפה שנוצרת בעולם הנשלט על ידי חוקיות אידאליסטית טהורה . אבל יש סוג אחר של שפה שאנו פוגשים בכתביו של בורחס, והוא בנוי על יסודות הפוכים מאלה שפגשנו עד כה . זהו עולם היאהוס (Yahoos), המתואר בסיפור "הדוח של דר' ברודי."

בורחס מכנה יאהוס לתושבי חבל ארץ שבה שפת המקום נטולת תנועות , ויש בה רק עיצורים . התושבים נקראים במקור Mich, אך על מנת להקל על הקוראים בורחס משתמש בשם יאהוס, שעוד לפני ג'והנתן סוויפט המציא כדי לתאר בני אנוש מעוותים , שגוליבר פוגש במסעותיו המפורסמים. לסיפור היאהוס התוודע בורחס—(וזה לא יוכל להפתיע עוד את הקוראים)—באמצעות כתב יד בלתי שלם שכתב איזה מיסיונר פרוטסטנטי סקוטי, בשם דייוויד ברודי.

בניגוד מוחלט לפונס , היאהוס סובלים מזכרון קצר למדי והם לא זוכרים פרטים כלשהם . שפתם מורכבת ממונחים מופשטים וכלליים בלבד . מעטים הם היאהוס שנושאים שם פרטי, והם קוראים זה לזה ע"י זריקת בוך . לפעמים כדי לפנות לחבר, הם נזרקים ומתגלגלים על הקרקע. בניגוד לאנשי טלון, המסוגלים כזכור ליצור עצמים רק מתוך כך שיחשבו עליהם , היאהוס לא מסוגלים ליצור דבר וחצי דבר במו ידיהם . הם משתמשים באבנים בתור כלי נשק , ומסתובבים עירומים ללא כל לבוש. הם חיים מציד ומליקוט פירות ושורשים.

אל לנו לחשוב, בכל זאת, שליאהוס אין תרבות כלשהי . בראש השבט עומדים מלכה , שהשבט כולו מעריץ את יופיה , ומלך בעל עוצמה בלתי-מוגבלת. כאשר נולד לשבט ילד בעל מום מסויים , שאת מהותו ברודי לא הצליח לפענח , הוא יומלך מיד למלך חדש, גפיו יוקטעו ועיניו יישרפו כדי שהעולם החיצון לא יטריד את בינתו . הוא מוחזק בבידוד במערה , מטופל ע"י שתי שפכות שמורחות עליו צואה כל יום . הוא מוצא ממקום בדידותו רק בעת מלחמה , כדי לעודד את אנשי השבט . היאהוס מסתתרים כדי לאכול , ואת צרכיהם עושים בגלוי . מי שמואשם בהפרת כללי השבט מוצא להורג בסקילה, ללא משפט או דיונים מיותרים, בפקודת המלך . ארבעה מכשפים יש לשבט , ומיוחסת להם היכולת להפוך אנשים לנחשים ולנמלים . כדי להוכיח זאת , היאהוס הראו לברודי קן של נמלים באיזור מגוריהם. ויש בין אנשי השבט גם משוררים :

קורה שעולה בדעתו של איש—מדווה ברודי בכתב-היד—לחבר שש או שבע מילים, בדרך כלל חידתיות. הוא לא מסוגל להתאפק וצועק אותן בפומבי, בעמידה, במרכז מעגל שאנשי השבט והמכשפים יוצרים כשהם שוכבים על הקרקע. אם השיר לא מרגש, לא קורה מאומה. אם דברי המשורר גורמים התרגשות, כולם מתרחקים ממנו בשקט, כאחוזים באימה קדושה. הם חשים כאילו רוח הקודש נגעה בו. איש לא ידבר עוד איתו ולא יגע בו; אפילו לא אימו. הוא כבר לא אדם כי אם אלוהים, ועל כן, כל אחד רשאי להורגו. המשורר, אם הוא מסוגל לכך, מחפש מפלט בחולות שבצפון.

בורח ממשיך בתיאורו המפורט, עמוס מנהגים שמעוררים בקורא רתיעה לא מבוטלת, אבל בסוף הוא מסכם באירוניה היחודית שלו:

היאהוס, זאת אני יודע, הם עם של ברברים, אולי הברברי ביותר שבטבל. אבל יהיה זה לא הוגן להתעלם מכמה תכונות אופי המושיעות אותם. יש להם מוסדות, הם נהנים מקיומו של מלך, ומשתמשים בשפה המתבססת על רעיונות כלליים. כמו היהודים והיוונים הם מאמינים ביסוד המאגי של השירה והם מנחשים שהנפש שורדת לאחר מות הגוף. הם מאמינים בגמול ועונש. הם מייצגים, בקיצור, את התרבות, כשם שאנו מייצגים אותה על אף חטאינו הרבים.

אבל מעבר לביקורת הסרקסטית של בורח לגבי מעמדם של ערכינו התרבותיים המקובלים, הוא מתייחס שוב בסיפור הזה, כפי שכבר נרמז, לשאלת השפה. היאהוס מסוגלים לספור רק עד ארבע. הם סופרים בעזרת אצבעות: אחד, שתיים, שלוש, ארבע, הרבה. האינסוף, מסביר לנו ברודי בדווחו, מתחיל עבורם באגודל.

הזכרון של היאהוס, כאמור, מוגבל ומטושטש. כאשר הם מצליחים כבר לזכור משהו, לא ברור להם אם זה קרה להם, או להוריהם, או שמא חלמו את זה. המכשפים מחוננים קצת יותר בתחום הזה: הם מסוגלים לזכור מה היה בבוקר או בערב הקודם. ויחד עם זאת, יש להם יכולת ניבוי מסויימת ומוגבלת לעשר או חמש עשרה הדקות הבאות.

לקשיים הנובעים ממצב עניינים זה, ובהקשר של השפה, התוודע ברודי לראשונה כאשר ניסה לנצר את היאהוס. המשפט הפשוט "אבינו שבשמיים" היה עבור היאהוס חסר משמעות, ולמעשה כל מושג ההורות זר להם מיסודו, שכן קשה להם להבין שפעולה שהתקיימה במרחק של תשעה חודשים בזמן יכולה להיות קשורה ללידתו של ילד. אין בתרבותם מקום לסיבות כה מרוחקות מהתוצאה וכה בלתי-סבירות.

שפתם של היאהוס מורכבת ומשונה. לא ניתן לדבר על חלקי מפשט, שכן אין להם בכלל משפטים. בניגוד מוחלט לכלבים השונים של פונס, המילים של היאהוס (שהן כולן חד-הברתיות ומורכבות מעיצורים בלבד) מציינות רק מושגים כלליים מאוד, שמשמעותם נקבעת על פי ההקשר או על פי צורת ההגייה. המילה *uz*, למשל, מרמזת לפיזור או לכתמים: משמעותה יכולה להיות, על פי המצב, כוכבים בשמים, נמר, להקת ציפורים, אדמת, משהו שפוזר, פעולת הפיזור, או המנוסה שלאחר התבוסה. *Hrl*, לעומת זאת, מצביע על צפיפות או דחיסות. המשמעות יכולה להיות: שבט,

גזע עץ, אבן, גל אבנים, פעולת יצירת הגל, כינוס ארבעת המכשפים, התייחדות גופנית, או יער. יתר על כן, אם הוגים מילים אלה בדרך מסויימת, הן מקבלות משמעות הפוכה לחלוטין.

וכך, אם בסיפור על פונס בורחס הצביע על הקושי שבתפישת השפה כמפת דרכים מדוייקת של מציאות, הרי שכאן הוא מזהיר מפני הקושי ההפוך, דהיינו, זה שנובע מה בנת השפה כמערכת של הקשרים ותו לא. ואת הרעיון הזה מביע בורחס בצורה יפה בסיפור על ברודי, כאשר הוא מסביר שלדעתו, התכונות הבסיסיות של שפת היאהוס מצביעות על כך שמדובר כאן, לא בתרבות פרימיטיביות, אלא בתרבות שהלכה והתדרדרה. הווה אומר: עושר ההקשרים שעל פי תפישתו של בורחס מבסס את תפקודה של כל שפה, התפתח עד כדי כך בתרבות הזו, שלבסוף נשארו הקשרים בלבד ולא שום הפניה ישירה מהשפה אל העצמים או אל הרעיונות הבלתי אמצעיים שבמציאות.

בפרק הזה תיארתי בקווים כלליים את עניינו של בורחס בשפה כאובייקט אפשרי לכתובה ספרותית, וכבסיס למטפורות אפיסטמולוגיות. להתעניינותו של בורחס ב שפה יש פן נוסף, והוא נוגע לשפה כאובייקט אסתטי ממדרגה ראשונה. על כך נדבר בפרק הבא.